

Виктор Д. САВИЋ*
Универзитет у Београду, Филолошки факултет
Институт за српски језик САНУ

ОДНОС ИЗМЕЂУ НАРОДНЕ И КЊИЖЕВНЕ ЛЕКСИКЕ У ТИПИКУ АРХИЕПИСКОПА НИКОДИМА

Поводом 700 година од настанка
првог словенског превода Јерусалимског типика
1318–2018.

У раду се анализира однос између народне и књижевне лексике у Типику архиепископа Никодима. Запажа се посебно место грецизама, чија фонетска разноликост сведочи о живом контакту преводиоца и његове средине с грчким језиком, не само с непосредним предлошком. Поред типично књижевних лексичких јединица, неологизама и калкова, издваја се наслеђена старија лексика, заједничка за црквенословенски и народни језик (од старословенског до млађег редакцијског слоја), као и без сумње народна лексика, уз посрбе, углавном везане за књижевни контекст. Издвајају се ретко посведочене лексеме везане за специфичан свет типика. У закључку, препознају се критеријуми за идентификацију народне лексике. Анализа указује на произвољност у избору лексичких средстава, између књижевних или некњижевних форми (резултат је језичка хетерогеност). Ово је битна одлика језичког израза карактеристичног за српске типике, још од првог међу њима, Савина Хиландарског типика.

Кључне речи: Типик Архиепископа Никодима, Јерусалимски типик, српскословенски језик, српски народни језик, лексика.

1. Околности настанка Типика. Од XIV века, у промењеним друштвено-политичким, културним и духовним околностима на словенском југу, започета је ревизија или потпуна замена старих превода у склопу нарочите литургијске реформе покренуте на Светој гори (Јеванђеље, Псалтир, Апостол, Служабник, Требник, Минеј, Октоих итд.). Отуда се обично говори о атонским редакцијама и атонским преводима (уп. Богдановић 1980: 166–168). Игуман манастира Хиландара, Никодим (1312–1316), боравио је у једној поверљивој мисији у Цариграду (1313), где је присуствовао литургији коју су служила тројица источних патријарха по јерусалимском обреду. Убрзо по доласку на чело Српске цркве (17. маја 1317), у духу

---

* viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

и мањи Карејски типик (1199). Закључено је да језик ових литургијских зборника не одговара високом стилу литургије, црквене поезије, хагиографије и реторике. Али, у исто време, то није разговорни, дворски или канцеларијски језик световне књиге, повеља и писама, него језик црквених кругова, најобразованијих у српском средњовековном друштву, свакодневном праксом и властитим књижевним искуством окренутих живим изворима црквенословенске књижевности. То је компромисни језик обликован под неспутаним уносом разноврсних елемената из говорне стихије у књижевнојезички израз. Због преводиочеве зависности од грчког изворника, синтаксичком структуром и лексичким избором условљени језик у основи је ипак књижевни словенски (Грковић-Мејдор 2007: 447–448). На стилској лествици он се одређује као нижи стил српскословенског; укупно узев, то је средњи, мешовити стил (Грковић-Мејдор 2007: 445, 447, 452–453). У књизи има делова који су без ослоњаца у страниј језичкој подлози, али су писани књижевним језиком, с малим уделом народних елемената: предговор је писан солидним књижевним језиком, чему одговарају поетски уводи у манастирским даровницама, а нарочито повеља о законодавном раду у преамбули Душанова законика, иако је сам Законик писан претежно народним језиком. Такви су и посуђени делови који су раније преводјени с грчког (нпр. у првом делу одломци из Псалтира). Њима опонира мешовити језик самог типика и пасхалија које је саставио архиепископ Никодим. Разлог је у мотивацији: свечани увод мора имати обележја књижевног језика, то је књижевно дело; оно што се преузима са стране само од себе носи обележја таква језика; оно што је намењено свакодневној, практичној употреби у цркви, не може бити писано таквим језиком.

4. ЛЕКСИЧКИ РЕПЕРТОАР. По нашем бројању, у Типику је присутно 55–60 хиљада разноврсних лексичких реализација. У највећем делу књиге (Јерусалимски типик) лексика се тематски групише око главног предмета – богослужења (називи богослужења, посебних чинова и радњи, учесника у богослужењу, богослужбених делова и садржаја, свештених предмета, простора и времена, црквеног календара). Преко инципита делимично се уводи и лексички свет црквене књижевности на словенском језику. У књизи доминира књижевна лексика, али је општи утисак да се она доноси у народном руху, са снажном вернакуларизацијом на основном нивоу, у погледу правописа, фонетике, морфологије. Прескочимо ли столећа увећавања изражајне дистанце између књижевног и народног језика у периоду посебних црквенословенских редакција, и вратимо ли се на почетак, у време обликовања старословенског језика, видећемо да међу њима, у принципу, великих разлика нема. Најбоље се то види преко статуса грецизама. Грчка лексика је у старословенски, као што је то познато, с једне стране улазила кроз народни, словенски филтер, у основном слоју била је то лексика која је усвојена из разговорног језика (*сѡбота, параскѡвѣѣнн, амѡакоуѡ, лѡвѡѣнтѡ, ѡвѡга* итд. ← грч. *σάββατον, παρασκευή, Ἀμβρακούμ, λευγίτις, Εὐγγα*, Селищев 1951: 15), а с друге стране, преко књижевног грчког језика, постепено се прилагођавајући укупном систему (Фасмер 1907). Удео грецизама, а уз њих и других позајмљеница у лексичком фонду канонског периода, био је значајан.⁶

⁶ У односу 1778 : 9616, што износи око 18% (Цейтлин 1973: 414, Львов 1976: 74).

4.1. Грецизмама је и овде много, као што је и очекивано, с обзиром на природу текста. Они својим ликом указују на живи контакт с грчким језиком,⁷ и одају ауторов неусиљен однос према српскословенском језику (без нужне графичке корелације с правописом изворних ликова): *αλληλού(γ)ια* (грч. *αλληλού(γ)ια*), *καθηζμα* (грч. *κάθισμα*), *λαμβάδα* (нгрч. *λαμπάδα*), *ζαμ'βон'на* *молитва* (грч. *εὐχή ὀπισθάμβωνος* → [*ам'вонь*], грч. *ἄμβων*), *ανδιωχна* (грч. *Ἀντιόχεια*), *хтиторь* (грч. *κτίτωρ*), *ωхтанкь* (грч. *ὀκτώηχος*), итд. (уп. Даничић 1859: 197–199). Некакав однос према изворној графичкој је, наравно, постојао, па се понекад она опонашала: *доџа* (грч. *δόξα* – али и *док'са*, *докса*), *доџологна* (грч. *δοξολογία* – и *доксологна*), *праџа* (грч. *πράξεις*), уз могућност параетимолошког утицаја на друге случајеве, како усвојене, грчке, тако и словенске, *домаће*: *догма-џникь* (грч. *δογματικόν*), *ан-џфонь*, поред *антифонь* (грч. *ἀντίφωνον*), *ката(рь)васна*, поред *катавасна* (грч. *καταβασία*), *џек-џенне*, поред *ектеннике* (грч. *ἐκτενής*), *фарџина*, поред *парџина*, *парамна*, (грч. *παροιμία*), *фроспоџра*, поред *проспоџра* (грч. *προσφορά*), *лџтна*, поред *лнтна* (грч. *λίτη*); *варн-џн* (да *варџн* 132а, *варнтн* vb. ipf.), *врџ-џопь* (вџ *врџ-џпџ* 68б, *стел. врџ-џпџ* m.), *месоџоџсть*, поред *месопоџсть*, итд. Непреврело стање, од писања до изговора, види се у наглашеној варијантности, без обзира на тематске групе којима лексика припада, понекад и уз задржавање грчке морфологије: *ген(ь)варь*, *генарь*, *ген'рь* (грч. *γεν(ου)άρις*), *фер(ь)варь*, *пер'варь* (грч. *φεβρουάριος*), *агрнпидна*, *агрнфн(ми)на*, *агрнпидна* (грч. *ἀγρουπία*), *антоџ'р'гна*, *антоџра*, *летоџ'р'гна* (грч. *λειτουργία*), *анаџора*, *-наџора* (грч. *ἀναφορά*), *каненархь*, *канерхарь*, *канер'хь* (грч. *κανονάρχης*), *проџвџтерь*, *преџвџтерь*, *прџвџтерь* (грч. *πρεσβύτερος*), *еклисар'хь*, *еклисиар'хь* (грч. *ἐκκλησιάρχης*), *нгоџменно п.* (*ήγουμενεῖον*), *полнкле*, *полнклеџ*, *полнклно*, *полнклеп* (грч. *προλυέλαιος*), *прокнмень*, *прокнмень* (грч. *προκειμένος*), *снаџарь*, *-снаџарь* (грч. *συναξάριον*) итд. Фонетском адаптацијом добијају се понародњени ликови: *лекен'тти* [*Леџенџџџ*] (грч. *Βικέντιος*), *гнџорн* (грч. *Γρηγόριος*), *локана* [*локања*] (грч. *λεκάνη*), *налогь* [*налоџ*] (грч. *ἀναλόγιον*), *трџоџь* [*џриоџ*], уп. Даничић 1859: 198] (грч. *τριφίδιον*) итд. У више примера стабилизовано је словенско *jaīi*, присутно у старијим споменицима, али често само с ослонцем у српском језичком осећању: *ар'сџникь* (грч. *Ἀρσένιος*), *ар'хнџр'џн* (грч. *ἀρχιερεὺς*), *вар'џолоџн* (грч. *Βαρθολομαῖος*), *вн-џлџемь* (грч. *Βηθλεέμ*), *ма-џџџн* (грч. *Ματθαῖος*), *мнџн* (грч. *μηναῖον*), *персџннн* (грч. *Πέρσης*), *стџфань* (грч. *Στέφανος*), *кџрџн* (грч. *Ἐβραῖος*) и др. (уп. Даничић 1859: 196–197). Фонетски ликови неких речи указују на активну везу с најдубљим и врло дубоким, просторно и временски обележеним слојевима словенске писмености: *кџга* (грч. *Εὔγα*, в. СС: 207), *навџгнь* 56б (грч. *τοῦ Ναυγῆ*, в. СС: 345), *џрмось*, поред *џрмось* (грч. *εἰρμός*, в. SJS 11 (1965): 582), *каноџнь*, поред *канонь* (грч. *κανών*, в. SJS 15 (1967): 11), *паска* (грч. *πάσχα*) и *ан'тнпаска* (грч. *ἀντιπάσχα*), *стнџера* (грч. *στιχηρά*, в. СС: 625), *џпакоџн* (грч. *ὑπακοή*), *ωхтанкь* (грч. *ὀκτώηχος*, в. SJS 24 (1973): 631), *тџмннн*, поред *тнџмннн* (грч. *θυμίαμα*, в. СС: 714), *проскоџмннн*, поред *проскоџмннн* (грч. *προσκομιδή*, уп. *проскоџмнннн*, SJS 30 (1976): 375), итд.⁸

⁷ Тај се контакт одвијао на Светој гори, где је Никодим боравио као игуман манастира Хиландара, учећи се језику и стичући потребно искуство (подробно о његовом животу в. Мошин, Пурковић 1999 [1940]: 34–45).

⁸ Подробније о грецизмима и њиховој класификацији в. Савић 2009. За све потврде у овом прилогу изложене грађе, али с другачијом обрадом, в. Савић 2008. Без изравног увида у прве рукописе оба српска рана превода, резултати би могли изгледати другачије: нпр. у Никодимову типичу ипак нема грецизма

4.2. Читав је низ лако уочљивих неологизама (1) и калкова (2), доспелих из литургијске праксе, али и пренетих из црквене књижевности која се овде цитира, и мимо цитата: (1) вечерна [*вечерња*] subst.-adj. ← сло҃жъба (грч. ὁ ἑσπερινός ὕμνος) и вечерница f., о҃тр'на и ретко ю҃тр'на [(*j*)у҃и҃рња] subst.-adj. ← сло҃жъба (грч. ὁ ὄρθρος), прѣдстатељ m. 'настојатељ' (грч. проεστώς; синоним за нго҃дѣнь), послѣдованик n. 'литургијско следовање – служба' (грч. ἀκουλουθία), свеценик n. 'освећење' (грч. ἁγιασμός), петна҃десетница f. (стсл. пѣтьдѣсѣтъница, грч. πεντήκοντα), прѣображенник n. 'Преображење', празник (грч. Μεταμόρφωσις), навечерник n. 'предвечерје (празника)' (грч. παραμονή), с҃гнница f. 'изговарање Господи помилуј сто пута на Крстовдан' (грч. ἑκατοντάς), ч҃теник n. 'читање [Св. писма]' (грч. ἀνάγνωσις), ч҃тыць m. 'чтец' (грч. ἀναγνώστης), вьскр(ѣ)сьнь adj. 'ускршњи' (грч. ἀναστάσιμος), мољьбнь adj. 'молитвен' (грч. ἱκετήριος), мо҃ченичнь subst.-adj. 'мученичан, тропар мученицима' (грч. μαρτυρικόν [τροπάριον]),⁹ свѣтнальна subst.-adj. 'светилан, химна на јутрењу' (грч. φωταγωγικόν [τροπάριον], уп. кксѣпостналь), трончнь subst.-adj. 'тројичан, тропар Св. Тројици' (грч. τριαδικόν [τροπάριον]), вьселеньск adj. 'васеленски', овде 'цариградски' патрѣархъ (грч. οἰκουμενικός) ← вьселенаа subst.-ptc. (грч. οἰκουμένη), зиждитель m. 'градитель – творец' (грч. κτίστης), питателница f. прен. 'хранителька' (грч. τροφός 'дојиља'), рачитель m. 'обожавалац' (грч. ἐραστής),¹⁰ о҃г҃шитель m. Св. Дух (грч. παράκλητος), постн(н)ик m. 'испосник' (стсл. постыникъ, грч. νηστευτής), сло҃жъбеник m. 'служитель литургије' (грч. λειτουργός), кади҃льница f. 'кадионица' (грч. θυμιατός или θυμιατήριον), милостына [*милосѣиња*] f. (грч. ἐλεημοσύνη), прѣвѣчьнь adj. 'предвечни, који је старији од времена', односи се на Сина Божијег (грч. προαιώνιος), ко҃пѣльница f. 'посуда с водом за крштавање' (грч. τὸ βαπτιστήριον; уп. стсл. к҃пѣль), дна҃коньства n. pl. (грч. τὰ διακονικά); (2) азъво҃ковьнь adj. (грч. ἀλφάβητος), бого҃авленик n. (грч. Ἐπιφάνεια), благоо҃ханник n. (грч. εὐωδία), благовѣрньн adj. (грч. εὐσεβής), богоо҃хранниѣн adj. (грч. θεοφύλακτος), вьзглась m. 'завршна молитва' (грч. ἐκφώνησις), самодрѣжьць m. (грч. αὐτοκράτωρ), кандиложежьць m. – вьжизани кан'дла (грч. κανδηλάτης), дафнотворьць m. 'плетилец ловора', атрибут уз једног византијског писца (са задржавањем прве грчке основе, грч. δαφνολάτης), злато҃гласнь adj. (грч. χρυσόφωνος, једина потврда тур.-chil., Miklosich: 226, уп. СИ: 783), маловѣр҃меньнь adj. (прѣоскаирос, *Supr*, SJS 17 (1968): 180), светорѣдьнь adj. (грч. ἱερογενής),¹¹ по҃стыне҃житель m. (у предговору; у Јерусалимском типику у тропару је по҃стин'нын житель; грч. ἐρημιτολόγης), ѡбла҃го҃гннтель m. (грч. νεφροδιόκτης),¹² кр҃стаѡвразно adv. (грч. σταυροειδῶς), месопогсть m. (грч. ἀπόκρεως), месиасть m. (грч. κρεοφαγία), ѡг҃погсть m. (грч. ἀπόλυσις), сла҃вословник n. (грч. δοξολογία; уп. доксологна), напоредни spoj сла҃ва и ныня (грч. δόξα καὶ νῦν), тр҃ьскето subst.-adj. (грч. τρισάγιον), трѣпѣсьньць m. (грч. τριψίδιον), четворно҃жьць

профитна, о҃г҃трьсь, а постоје андохоритъ 48б, доксологна (вѣлика) ×6, параклис(ь) 156а, нго҃дѣнню 117б (закључује се супротно у Пентковская 2007: 316–317).

⁹ Премда је мо҃ченик превод из старијег времена, вероватно са ст.-вис.-нем., као панонизам (*močeničъ, ЭССЯ 20 (1994): 113).

¹⁰ Vb. ipf. *рачѣи се* постоји у српском, и није бохемизам (Вук II: 882, RJAZU XII (1952): 850–851; уп. ESJS 12 (2004): 743–744).

¹¹ Реч непозната у редакцијским речницима (само Даничић III: 85).

¹² Ретко посведочена реч (нпр. тур.-nicod. један од два примера у Miklosich: 46; уп. у Пандектама Никона Црногорца, Трул. 61, СДЯ 5 (2002): 488, СРЯ 12 (1987): 66).

*dъbno, ЭССЯ 5 (1978): 174–175), *завѣсь* (?) subst. (m. или f.),²² *земльнъ* adj. 'земљан' (за друге редакције в. СИ: 777; стсл. *земьнь*), *зобати* vb. ipf. 'јести на комад, помало', *испикати* vb. ipf. 'испијати' (*jъz-pivati),²³ *наредити* vb. pf. 'одредити' (*narediti), често као дословни превод *нарежѣнынъ мнѣхъ*, грч. ὁ διατεταγμένος μοναχός), *прилоуѣтити* се vb. pf. 'догосити се',²⁴ *храбрость* f. (в. *xorbrostъ, ЭССЯ 8 (1981): 71). По изузетку има и речи непознатих народном говору, или с нешто другачијим фонетском или морфолошком структуром (2): *испытвати* vb. ipf.,²⁵ *мановати* vb. ipf. 'давати знак' (уп. *мановеннѣ* SJS 17 (1968): 187, Miklosich: 362; в. *мановати* СРЯ 9 (1982): 28), *овощице* n. (прасл. **ovokt(ъ)je*, ESJS 10 (2000): 612; стсл. само *овоще*, СС: 403), *помазвати* (се) vb. ipf. 'помазивати (се)' (уп. СРЯ 16 (1990): 292–293; стсл. *помазати* vb. pf./ipf.). Оваква лексика подлеже семантичком прилагођавању (3): *бокъ* m., овде у спец. значењу 'мајчинска утроба, материца' (< 'бок, слабина', грч. κοιλία), *бѣльць* m. 'лаик, мирјанин' (< *бѣлоризць*, грч. λευκοχίτων), *клепало* n., с ознаком за даску намењену дозивању манастирске братије, мада јој је порекло прасл. (*klepadlo, ЭССЯ 10 (1983): 7).

4.3.3.1. Будући да је изникло у прилагођавању старословенског српском народном говору, српскословенски лексикон има и одређен део фонда који се по спољним карактеристикама издваја у односу на старословенски или на необележено лексичко језгро редакцијског периода, и то се у довољној мери прати на грађи Типика (1): *даѣ* adv. (стсл. *къѣ*),²⁶ *даже* conj. (стсл. *даже*),²⁷ *дваць* и *дваци* adv. 'двапут' по пореклу из народног језика (стсл. *дъвашѣди*; за каснију варијацију в. SJS 10 (1965): 530),²⁸ *дрѣвѣ* [*грѣвѣ*] adv. 'некада, давно' (стсл. *дрѣвѣ*),²⁹ *дрѣвни* adj. 'древни, давни' (стсл. *дрѣвѣнь*, -*ни*), *здравнѣ* n. (стсл. *сѣдравнѣ*), *корѣнь* m. (стсл. *корѣнь*), *обѣщати* vb. pf. 'обећати' (стсл. *обѣщати*),³⁰ *омакати* vb. ipf. 'умапати' (стсл. *омакати*), *пчѣла* f. (стсл. *бѣчѣла*), *свираль* f. 'свирала' (стсл. *свирѣль*),³¹ *анце* и *як* n. (стсл. *анце*). Заступљене су и лексичке јединице непознате или ограничено присутне у другим редакцијама, преузете из народног језика (2): *краль* [*крављ*] m.,³² *кръстовъ* adj., у синтагми *кръстово* поклонѣннѣ (стсл. *кръстьнь*; уп. *кръстовый*, СРЯ 8 (1981): 45–46), *крѣклетн* се vb. pf. 'криво се клетн', *роуѣчка* f. прен. '*чаша, купа*' (< 'рукохват на посуди').³³ Има и таквих лексема које су редакцијског карактера, творбено могуће у народном језику, али се тамо, без стилске наглашености, обично не јављају (3): *молтвѣти* vb. ipf. 'изговарати молитву'

²² Уп. *зѣвѣс*, 'velum', по јужним крајевима (Вук II: 248).

²³ Из стсл. је наслеђен однос *пити* vb. ipf./pf., али и *неупарени* vb. pf. *испити*, овде посведочен; за постојање у народном говору в. RIAZU III (1891): 928; уп. Miklosich: 264, СРЯ 6 (1979): 271.

²⁴ У народном језику вероватно регионално ограничено (одговара стсл. *сѣлоуѣтити* са; ипак, уп. стсл. *прилоуѣтити*).

²⁵ Народна би било *испытвати*, уп. *показвати*; у стсл. *испытати* vb. pf./ipf., прасл. *jъzpytati (ЭССЯ 9 (1983): 64).

²⁶ Супституција прилошког суфикса *-de* : *-dѣ* карактеристична је за срп. терен, уз остале гласовне промене.

²⁷ Само *Hilf*, SJS 9 (1965): 458, усамљено срп. СИ: 531.

²⁸ О статусу в. СИ: 635 (дваци још макед., рус., дваць само срп.). О пореклу и присуству у народном језику в. **d(ъ)va šьdi* (ЭССЯ 5 (1978): 187); *dvaš*, *dvašt*, *dvašti*, *dvažde* (RIAZU II (1886): 923).

²⁹ О „накалемљеном јат” в. Vuković 1974: 79.

³⁰ У основи с књиж. физиономијом и раном српском супституцијом *ѣ* : *е*.

³¹ Према народном језику, *sviral*, *svirao*, gen. sg. *svirali* (RIAZU XVII (1959–1962): 311). Такође *свирѣль*, *свѣрѣль*, *свѣриль* (СРЯ 23 (1996): 164–165).

³² Уп. *король*, *крављ*, *крѣль* (СРЯ 7 (1980): 338–338, СРЯ 8 (1981): 11, 69).

³³ Из народног је језика (RIAZU XIV (1955): 222–223); уп. књиж. *стамѣна*. Лексему супституише грецизам *красовола* у Ковинском типику (211а).

(уп. доаџтавати, грч. προσβεύειν СС),³⁴ наоѓтавати vb. ipf. (уп. њоучаваџи, Вук II: 769; стсл. наоѓтати), неѓџьскыи [неѓџьски] adj. 'недељни' (стсл. неѓџьнџь),³⁵ с(џь)тџькџьмлати с [сџьџькџьмџьлати се] vb. ipf. 'усклађивати се' (< *сџь-тџькџьмџьлати се < *сџь-тџькџьмити се).³⁶ Међу неким новим творбама из стсл. периода бележе се и варијанте старијег стања од оног које је посведочено у стсл. канонским споменицима на морфолошким шавовима, нпр. без уметања -g- у групу -зр- (4): възрадовати сс vb. pf. 'обрадовати се' (стсл. възрадовати сс), изредџьнџь adj. 'изванредан, посебан' (стсл. издрадџьнџь), неџьзрџьчџьнџь adj. 'неизречив' (стсл. неџьзрџьчџьнџь). Постоје и облици делимично ослођени на народни језик, такође уопштени у зрелој српској редакцији (6): възрџьпити vb. pf. 'ускликнути' (стсл. възрџьпити; о vb. pf. уџьџьџь у Црној Гори, в. Вук II: 1065).

4.3.3.2. Уз ову лексику издваја се она која у ширем смислу речи припада књижевном фонду, пре свега по своме пореклу (облик и значење), али и контекстуалном реализацијом, која је изложена вернакуларизацији, чији су резултат очигледне посрбе (1), или права народна лексика (2), када је варијација између књижевне и народне форме минимална: (1) џьст(џь)в(н)џьца, -с [џьстџь(џь)в(н)џьца] f. (стсл. џьстџьвџьца),³⁷ неџьзмџьнџьно [неџьзмџьнџьно] adv. 'непроменљиво' (< *неџьзмџьнџьно, уп. неџьзмџьнџьно, неџьзмџьнџьнџь СРЈ II (1986): 129, грч. ἀναλλοιώτως; стсл. неџьзмџьнџьнџь) и неџьрџьмџьнџьно [неџьрџьмџьнџьно] adv. (< стсл. неџьрџьмџьнџьно, грч. ἀπαράλλακτως), неџьплоџьва f. 'неплодна жена, нероткиња' (стсл. неџьплоџьва, неџьплоџьвџь), поџьтџьратџьнџь vb. ipf. (обичније пов(џь)тџьратџьнџь) 'понављати',³⁸ празн(н)кџь m. (стсл. праздџьнџьнџь), празновати vb. ipf. (стсл. праздџьновати), оџьведенџьнџь p. 'увођење' (стсл. вџьведенџьнџь, грч. εἰσαγωγή), оџьторџьнџьнџь m. 'уторак' (стсл. вџьторџьнџьнџь), џьдати vb. pf. и џьдаџьти vb. ipf. спец. литург. 'окончати попразништво' (стсл. џьтџьдати / џьтџьдаџьти, без одг. значења; грч. ἀποδόσις; џьтџьданџьнџь, грч. ἀπόδοσις), џьство p. (стсл. џьстџьство); (2) зџьборџь m. (стсл. зџьборџь), м(џь)чџь m. 'мач' (стсл. мџьчџь), џьравџь f. 'начин живота; карактер' (стсл. џьравџь, прасл. *norъ ЭССЯ 25 (1999): 192–195), поџьказџьвати vb. pf. (уп. стсл. поџьказџьти vb. pf./ipf., поџьказџьвати vb. ipf.), сџькрџьвџьнџьнџь adj.-ptc. (стсл. сџькрџьвџьнџь).

4.4. Постоје примери употребе лексике која је по својим спољним, понекад и унутарњим обележјима, народна, некњижевна, неприхватљива за високи стил црквенословенског језика, а овде, у мешовитом изразу, обична. С једне стране, ту су просте речи, углавном прасловенске старине или образоване у доба важења прасловенских закона, али има и изведених по наслеђеном обрасцу; у неким случајевима настављен је даљи гласовни развој, од општијег до локалног нивоа. То значи да се некада ради о србизмима, а некада о јужнословенској лексици или нешто шире или најшире посведоченој словенској лексици (1): џько соџь., бџьло p. 'било, клепало', бџьлџьце p. dem., вџьлџьце p. dem. 'тањџьрић' (грч. δισκάριον),³⁹ братџьнџьнџь m. 'рођени брат' (грч. вероватно ἀυτάδελφος), веџь [веџье] adv. comp. (стсл. вџьџьце), годџьнџь p. 'година',

³⁴ Постоји у народним говорима у значењу 'благословити освећеном водом' (РСАНУ XIII (1988): 20).

³⁵ Можда окационално, али највероватније специјализација (грч. κυριακός, τῆς κυριακῆς 'недељни': ἐβδοματικός, τῆς εβδομάδος 'седмични'). Једини adj. у односу на subst. f. неѓџьџь (×281).

³⁶ С упориштем у народном језику: *stakmiti*, али је *stakmivati* vb. ipf. (RJAZU XVI (1956): 355–356); уп. тџькџьдити, тџькџьдина (s. vv. RJAZU XVIII (1962–1966): 24–25).

³⁷ *Лџьстџьвџьца* је и народна реч (в. РСАНУ XI (1981): 372–373).

³⁸ Деноминал *џьвџьторџьнџь* (Космет), овде и повторџьнџь 366, по мишљењу П. Скока, који се ослања на impf. *џьвџьторџьваџьџь*, није „народска ријеч, него је школски израз из црквеног језика или из руског“ (Skok III, 1973: 552).

³⁹ Можда српсл. порекла (в. РСАНУ I (1959): 665, ЭССЯ 2 (1975): 135).

овде у црквеном календару, увек у синтагми *всѣ годнице* (вероватно грч. *кат' ἐνιαυτόν*), *давати* vb. ipf. (стел. *давати*), *докле* adv. (стел. *доколѣ*), *дорн* adv.-part. (стел. *дожи*), *дробро* adv. 'ситно' (уп. стел. *дробњъ* adj.), у конструкцији на *дробро*, 'на ситно, на мрвице', *ѣсти* [*јесѣи*] vb. ipf. (стел. *ѣсти*), *заране* adv. 'зарана', *заједно* adv., *из(ь)вѣнь* праер., *издробити* vb. pf. (**jъz-drobiti*),⁴⁰ *изнанти* vb. pf. '(про)наћи' (**jъz-najъti*), *кашљноути* [*кашљнуѣи*] vb. pf. 'закашљати се једном' (*кашљнуѣи*, РМС II (1967): 685; уп. *кашљанути*, СРЯ 7 (1980): 98) и *плоуноути* [*ѣуноуѣи*] (стел. *планижти*), *къде* adv. 'када' (стел. *къгда*), *лко* и *л'ю* и *лъко* [*лъко*] adv. (стел. *лъгъко*), *назадъ* adv. 'назад, позади' (такође СРЯ 10 (1983): 89; в. **na zadъ*, ЭССЯ 21 (1994): 200; уп. књиж. *съзадн* и *старије задн*), *напрѣд(ь)* adv. superl. 'најпре, пре свега', *напрѣд(ь)* праер. 'испред' (в. **na perдъ*, ЭССЯ 21: 194), *прилично* и *неприлично* adv., *никакоје* adv. (стел. *никакоје*),⁴¹ *нищо* и *ница* проп. (стел. *ничтоже*, прасл. **ničъto*, ЭССЯ 25 (1999): 112), *нѣщо* проп. (стел. *нѣчто*), *пакъ* adv. (стел. *пакъ*), *побрже* adv. comp. 'нешто, мало брже' (уп. савремено *ѣолако*), *повелни* adj. comp. '(п)овећи, нешто већи', *повышнни* [*ѣовишнѣи*] adj. comp. 'нешто, мало виши', *позаране* и *позарано* adv. 'раније', *повелнѣи* [*ѣовелнѣи*] adj. 'подстицајни', пре него 'заповедни' (< *повелѣ*;⁴² уп. књиж. *повелѣнѣнъ* < *повелѣти*), *повратити* ѣ vb. pf. 'вратити се' (уп. стел. *възвратити са* и *обратити са*), *половина* f. (уп. типично књиж. *полъ m.*, СС), *порода* f. 'народ' (уп. СРЯ 17 (1991): 119–120, према примерима из XVII века),⁴³ *почело* n. 'почетак', *почетн* vb. pf. и *починати* vb. ipf., *починоути* vb. pf. 'одморити се', *пр(ь)во* adv. (стел. *пръвоје*, *пръвѣје*), *прѣзъ* праер. (књиж. *сквозѣ*), *прѣроути* vb. ipf. 'препоручити', *разрѣзати* vb. pf., *располавлати* [*расѣолавѣѣи*] vb. ipf., *роутница*, f. 'чаша, купа', *сноко* adv. 'овако',⁴⁴ *слоужница* f. нејасног значења (Савић 2010: 228–230, уп. Miklosich: 860), *сожница* [*соѣница*] f. 'житница, остава за жито',⁴⁵ *хлѣбница* f. 'хлебна фуруна, пекара' (Савић 2010: 226, уп. Вук II: 1093), *срп(ь)скъ* adj., *такози* adv. (стел. *тако*), *тън* и *тъзи* проп. (стел. *тъжде*, *тъже*), *тъкнина* f. 'истоветност, подударност', (о)у праер. (стел. *въ*), *оудрати* vb. ipf. 'ударати', *чекати* vb. ipf. (уп. књиж. *чѣати*), *ш-* праер., у фонетском блоку (стел. *съ*), *ог(ь)нѣ* [*оѣнѣ*] m. (стел. *огнѣ*), *оѣ* праер. (стел. *отъ*), *оѣвлати* vb. ipf.,⁴⁶ *оѣтъ* adv. 'назад' (стел. *въсплатъ*), *ѣланваннѣ* n. (в. *ѣјеливање*, Вук II: 1103; стел. *ѣѣованнѣ*),⁴⁷ *ѣговъ* проп. *ross.* 'његов' (уп. Даничић 1859: 203), *ѣд(ь)нѣ* (стел. *ѣдинѣ*, *ѣднѣ*), *ѣдновъ* и *ѣдноѣ* adv. 'једном' (стел. *ѣдиноѣ*, *ѣдноѣ*), *ѣн* conj. disjunct. 'или' (стел. *нан*, *али* и *ѣн* conj. hypoth.). У неким случајевима не може се бити сигуран да ли се ради о индивидуалној или локалној лексичкој трансформа-

⁴⁰ У редакцијским текстовима може се очекивати *сѣдробити*, мада је обичније *лодити*; наш облик још је само у млађим руским споменицима (в. СРЯ 6 (1979): 154).

⁴¹ Уп. у Карејском типику *ничѣсѣ* р. 43, *ничкоје* р. 51 и сл.

⁴² Именица *ѣовелѣ* „је имала неформални статус“ (Савић 2017б: 294), само с једном потврдом у СРЯ 15 (1989): 147.

⁴³ С друге стране, још од стел. *порода* је 'рај', грч. *παράδεισος* (СС: 481).

⁴⁴ Често је праћено партикулама *-зи*, *-н* (Даничић III: 107). Лексема је можда и одлика српске редакције (в. Miklosich: 838, усамљено *Nik Hval*, SJS 37 (1985): 81; стел. *сице*).

⁴⁵ Уп. *житница* у Никодимову типику (596).

⁴⁶ Уп. књиж. *оѣкати*, нпр. у Ковинском типику, 128б; само *оѣвлати* СРЯ 12 (1987): 321; *misc.-šaf.*, Miklosich.

⁴⁷ Иако су Даничићеви примери за *vb. ipf. ѣланвати* већином српскословенски (III: 454), овде је, пре свега, народна реч јер супституише *лоѣданнѣ*, *лоѣданнѣ*, па и *ѣѣованнѣ* (једина потврда за *ѣѣланнѣ*, *Nik* – сви други извори *ѣѣованнѣ*, SJS 49 (1995): 838).

цији (2): слънце п. 'сунце' и слъндѣнь adj. 'сунчан' (стсл. слъньце и слъньѣнь),⁴⁸ крѣкна, поред грѣна, -ѣ f. (ум. грѣкынн),⁴⁹ крѣкъ т. (ум. грѣкъ),⁵⁰ почннѣкъ т. 'почетак'.⁵¹ Лексички избор у преводу може се тицати форми које имају семантичке и морфолошке карактеристике народног језика (3): колни, колега adj. сопр. 'бољи' (стсл. колни, кольш-), у степенованој вези с придевом *гобар* ($\neq$ велик : већи), вола [воља] сопј. disjunct. 'или' (вероватно грч. εἴτε < стсл., срп. књиж. и нар. вола f. 'voluntas'),⁵² гвоздѣнь adj. 'железни', годѣ part. 'год' (стсл. годѣ adv.), наглашени део pron. interrog.-relat. кон (стсл. кын pron. interrog.): кон годѣ pron. indef., ѡвдѣ adv., ван корелације (стсл. ѡвдѣ, само у *Зоїр.* и *Мар.*, ретко, уз тежњу да буде замењено са съде, СС: 403–404),⁵³ ѡнь pron. pers. 3. sg. (стсл. ѡнь pron. dem.), ѡстало subst.-adj. 'ѡстало, остатак' (стсл. ѡсталь, -ла, -ло ртс. perf.). Разуме се, овде има и одомаћене лексике страног порекла која је ушла у српски деривативни систем (4): *восильковъ* adj. (уп. *босильков*, Вук II: 78, РСАНУ II (1962): 74). У основи ове речи препознатљив је вулгарнолатински фонетизам (*босилькъ* < *basilicum*), без обзира на грчки предложак (βασιλικόν, уп. Clugnet 1895: 25),⁵⁴ што значи да је овај лик био актуелан у српском народном језику (као и данас; уп. Skok I: s. v. *basilek*, 116), и у српској редакцији (уп. у руској *василокъ* т., *васильникъ* т., *василковыи* adj. СРЯ 2 (1975): 23.

5. Ка закључку. Није реткост да је Типик архиепископа Никодима, сам, или у заједници с неким од типика из његове породице, или неким другим српским типиком, једини извор појединој лексички. По свему судећи, вилѣце, *восильковъ*, дѣтогубѣство, прѣподѡвница, располавлѣти, слоужница, сокница и фила, налазимо само у Миклошичеву речнику на основу Никодимова типика (тур.-nic., односно nicod., Miklosich: 22, 41, 188, 741, 787, 860, 869, 1086), а сложеницу *дѣфнотворѣць* само на основу Романова типика (тур.-chil., Miklosich: 154), а има је, у вези с Јовањданом, и Никодимов типик. Такође, једино у Миклошичеву речнику на грађи Никодимова и Романова типика посведочени су *възбоуднѣль* (цр(ь)квн), *коупѣлница* (кжпѣлница) и *оуднѣти* (Miklosich: 83, 329, 1039). Код Миклошича обрађен *vb. ipf. ѡквашати* на основу српског Ходшког зборника (misc.-šaf., Miklosich: 497), присутан је и у Никодимову типичу. *Vb. ipf. ѡмакати* узет из Никодимова типика, код Миклошича је подведен, као фонетска варијанта, s. v. *омакати* (Miklosich: 503); он постоји још у СРЈА на основу примера из XVI–XVII века (12 (1987): 368). Исто тако, *vb. pf. кашљнѡутн*, код Миклошича дат на основу нашега извора (Miklosich: 285), доноси се у СРЈА у лику *кашљнѡутн*, према ретким потврдама из XVI–XVII века (7 (1980): 98). Речи *здранѣ* (само на осно-

⁴⁸ По Даничићеву запажању, уметање *-g-* иза *-н-* у вези је с пр. *лѡнда*, али и са скорашњим уметањем *-н-* у глаголу *именѡваѡи* (Даничић 1859: 198).

⁴⁹ Овде је, уз то, погрешно разумевање извора, требало је да буде Римљанка, али је η *Ρομαία* схваћена као Ромејка – Гркиња (анастасије грѣне 546, грч. Τῆς [...] Αναστασίας τῆς Ρομαίας, Дмитриевскій 1917: 32; *меланије крѣкне* 756, грч. Τῆς [...] Μελάνης τῆς Ρομαίας, Дмитриевскій 1917: 37).

⁵⁰ Такође, требало је да буде Римљанин, али је ὁ *Ρομαίος* схваћен као Ромеј – Грк (васиана [...] крѣка 936, грч. Τοῦ ... Κασσιανοῦ τοῦ Ρομαίου, Дмитриевскій 1917: 40).

⁵¹ Потврђено у Дубровнику (RJAZU X (1928): 174, sub 2). У млађим преписима потиснуто обичнијим варијантама: *почѣтъкъ*, *почѣтне*.

⁵² Уп. у Хиландарском типичу корелацију *вола* [...] *вола* 10а (грч. *κᾶν ... κᾶν*).

⁵³ Само још на основу *Nik*, SJS 22 (1972): 509; у значењу 'hic' Miklosich на основу српских извора, а један од њих је и тур.-chil.

⁵⁴ У извору стоји: *съ воснѡвъѣди кѣтъѣди* 41а (превод је ослобођен грчког утицаја, што се види, не само по избору традиционалног домаћег фонетизма, него и по преношењу грч. gen. pl. словенским adj. poss. на -ѡвъ; грч. *μετὰ βασιλικὸν κλάδων* Синај, бр. 96, Дмитриевскій 1917: 30).

ву Никодимова типика у СИ: 755), нгоуменно, клепаалнын, антоуругънъ (поред антоуругинъ, грч. τῆς λειτουργίας), мина f. (уместо обичног лоуна, грч. μῆνη), нанпрѣдъ, незакъс(н)ънъ (уп. незакъсньно), нензмѣнено (уп. нензмѣньно), непрѣдѣнено (уп. непрѣдѣньно), повеланн (уп. повеланкъ Miklosich, s. v. по, 580), позаране, позарано, повелнын (уп. повелннын), некада на нивоу варијаната, а некада као читаве лексеме, нема у редакцијским речницима.

5.1. Више од нових творбених решења у Типику превлађује увођење великог броја понародњених грецизама и народне лексике, у склопу шире вернакуларизације. У одређивању лексичког статуса конкретних лексичких реализација помаже нам сагледавање лексичког окружења. У цитатима који су у Типик могли бити унети по сећању (позивањем на познате инципите), јасно је да се ради о преношењу фиксираних лексичких релација. Из примера се види да доминирају потврде из црквене поезије, али, понекад се позива на наративне изворе, или су они један од делова у структури зборника. Лексика се може у њима мењати на два плана – формалним изменама (пр. глас(ь) .ѣ. зѣоре лоукави н прѣлюбо(дѣннын) 145а) и, ређе, лексичким супституцијама – текстолошким дублетима (пр. сл(а)ва. глас(ь) .н. ꙗ се ѡкѡдѡшаѣт. се трѣс(ть) 100б – ѡдѡдѡдѡет(ь) се 128б). У свим осталим случајевима активан је однос између преводиоца и његова грчког оригинала, што му је остављало знатнију слободу у давању формулација, па тако и у избору лексичких средстава (пр. стнх(о)логиснеѡм. непорочне. н расподаваѡмъ нх(ь). на двѣ слакѣ 29а); понекад и ту постоји лексичко дублирање или каква друга варијација (пр. на <о>утрѣнн. ттем(ь) житнѣ его на .ѣ.-ро. а ѡстало ттем(ь) на трапезѣ 48б – ѡставше 35б).

5.2. Увид у целокупну грађу показује да нема нарочитих разлога зашто би се употребио један или други облик. Наравно, касније је могуће редиговање, на пример у Ковинском типику (вола НТ, 129б – нан КТ, 171б, заједно НТ, 168а – вѣкоупъ КТ, 237б, лѣствнцоу НТ, 30а – лѣствнцоу КТ, 22а итд., Савић 2008: 51, 55–56, 63). У целини Типик архиепископа Никодима одликују нагли прелази с књижевног на народни језички израз, с равноправном употребом различитих слојева. То најбоље илуструје типично књижевни adv. абнѣ 'одмах, сместа' (×29), доследно примењиван у тексту, у слободној употреби (пр. н творнмъ .ѣ. велнка метанна. веке нншо. н бѡваѣт(ь). ѡт[ь]поу(с)тъ). н дѣнѣ лнтню по ѡбыч(а)ю. вѣ прапратоу 139а). Бројни су контексти с наизменичном употребом различитих лексема. Веће је варирање код пунозначних речи које не указују на одређеност преводиоца за једно решење, него за више блиских. Управо ту се могу срести лексичке варијанте или прави дублети: заједно (×2) – коупно (×1) – вѣкоупъ (×1) – в'коупѣ adv. (×1) (пр. да аще нмат(ь) слоуж(ь)воу. поѣт' се заједно с (п)раз(а)ннкомъ. троп(арь). прѣч(н)стоуоу тн ѡбразоу 121б – слоуж(ь)воу его поѣмъ. на пав(е)чернн. коупно съ с(вѣ)тымъ хараламѣфнѣмъ 91б – вѣсм' вѣкоупѣ прѣкланающнмъ колѣнѣ 20а – потоу. всн вѣкоупъ. колѣнѣ прѣклон'ше 130а), нже (×288) – кон ргоп. (×28) (пр. н поѣмъ ст(н)х(е)р(ы) || нѣѣ ксмын пѣан съ оутра 146а – н вѣ срѣд(оу). коѣ. ст(н)х(е)ре. поѣшь. съ оутра 146а), молнтвнтн vb. ipf. (×10) – глаголатн молнтвоу (×25), поред рѣшн, чнстн, нспѣлнати, вѣзгласнтн, сврѣштн молнтвоу (пр. н мол(н)твнтѣ нѣрен. сън бл(а)г(о)с(ловле)нъ б(о)гъ нашъ 28а – нѣрен же прнѣмъ хѣбъ ѣдннъ вѣ роукоу. н знаменаѣт' н кр(ь)стаѡбразно. г(ла)годе мол(н)твоу. сню 16а), повратнтн се (×3) – вѣзвратнтн се vb. pf. (×9) (пр. повратнѣше се бѡваѣтѣ ѡтпоу(с)тъ) 117б – н вѣзвратнѣше се поѣмъ л(н)т(о)ургню 97а), почетн (×30) – начѣтн vb. pf. (×8) (пр. н поѣнѣтъ. кланс(а)рхъ. повелнѣм(ь) гл(а)с(о)мъ. на .н. глас(ь) 12б – потоу(ь). начѣтѣ(ь). нареждѣнн мннхъ. кроткомъ гл(а)с(о)мъ. съ вннмннѣмъ 21б), почело (×1) – зачело

(×28) – начело п. (×5) – начетькъ т. (×6) (пр. тако аще се прилоуѣни. въ нед(ѣлю). зачело(о) ннѣктоу 32а – н почело. са(а)ва въ вышнихъ в(ог)оу. на великихъ(ь) славословныхъ 23а – ѡт[ь]толѣ ѡс(та)вляемъ метаннѣ. ѡт[ь] начело того. до свръшенна 93б – Вѣдн же. аще прилоуѣнт' се. начетькъ. въ соуб(отоу). нли въ нед(ѣлю). снѣ четирндесетннѣ 53б), цѣлывати (×2) – лобызати vb. ipf. (×6) (пр. н цѣлываемъ с(вѣ)тыи нконыи 131а – н лобызаетъ прѣд(ь)статель 153а), чекати (×1) – чапати vb. ipf. (×2) (пр. нъ да чекаютъ въ прапратѣ 24б – н стонтъ чакъ свръшенна. клепаоу 21б), прилоуѣнтн се (×20) – слоуѣнтн се vb. pf. (×57) (пр. Подобають же вѣдѣти тако въ нед(ѣ)лю в(ѣ)терь. ако се прилоуѣн 23а – П(о)добають же в(ѣ)дѣти. аще се слоуѣ(нт)ь. х(рн)с(то)во рождѣство. нли богоявлениѣ. въ нед(ѣлю) 72а), юговъ pron. poss. (×3) – юго g. sg. pron. pers. (×99) (пр. ап(о)с(то)лъ ѡт(ь) сворнаго посланна крѣва. еже вѣ испрѣва еже слыша 107а – н створнта метаннѣ нгоуменоу. нли мѣстоу крѣ 13б). Још је слободнија употреба разноврсних помоћних речи, на пример ако (×67) – аще conj. (×117). Оне се могу наизменично користити на малој удаљености, у истој потцелини. То је доказ да се међу њима не осећа права разлика, да су то равноправне варијанте (пр. аще се прилоуѣни. снн праз(дникъ). въ нед(ѣлю). бывають агрнпциа ... ако ли въ ннѣ д(ь)нѣ. агрнпциа не бывають 76б). Додајмо овоме и мноштво посрба или понародњених облика, такође са слободном дистрибуцијом: лѣко (×6) – лѣко adv. (×1) (пр. троп(арь). се женихъ гредеть. по .ѣ.-ци(н). велнѣмъ га(а)с(о)мъ. н лѣко 145а – поем(ь) же нх(ь) велнѣмъ га(а)с(о)м'. с пѣннѣмъ лѣко 129б), оу, ооу (×48) – въ праер. (×1720) (пр. въ нгоуменно. оу трапезоу. въ хлѣбнцоу. оу сокннцоу. въ слоужннцоу 117б), оуторннкъ (×2) – в(ь)торннкъ т. (×27) (пр. аще ли въ великын оуторнн(к)ь). слоуѣ(н)т' се бл(а)говѣщеннѣ 99б – н въ великы. вѣторннк(ь). н въ велнкоу. срѣд(оу) 145а), оудь (×37) – оудь праер. (×584) (пр. .лѣ. ст(н)х(ѣ)рь. юв(ан)г(ѣ)льскихъ(ь). оуд(ь) снѣ. нед(ѣ)л 123б – юв(ан)г(ѣ)н)ю. ѡт(ь) лоук(ы). р(ѣ)че г(оспод)ь 105а), оудати (×1) – оудати vb. pf. (×1) (пр. Вѣдн же тако въ ох(тонцѣ) не поемъ нншо. докле. оудамъ. праз(дникъ) 69а – зане зачело прѣемлетъ. ген(а)р(ь). м(ѣ)с(ѣ)ць. н х(рн)с(то)ва рождѣства праз(днн)къ ѡт[ь]данъ юс(ть) 74а), оуданнѣ (×1) – оуданнѣ п. (×2) (пр. въ всакѣ соуб(оте). с(вѣ)тыи .ѣ.-це. кгда нѣсть. оуданнѣ) .ѣ.-х(ь). праз(днн)къ 139б – тако ѡт[ь] зачела. праз(а)нка х(рн)с(то)ва рождѣства. до ѡт[ь]даннѣ праз(днн)ка богоявлениа 73а), итд.

5.3. На класификацију појединачних случајева могла би утицати и морфолошка анализа, да избор некњижевних наставака сугерише некњижевни статус лексеме, на пример 2. pers. sg. praes. -и (можешъ 174а), одсуство -ӣ 3. pers. sg. praes. (да ходнн 177а) и 3. pers. pl. praes. (соу 146б), 1. pers. pl. praes. -мо (сѣд(н)мо 168б), 1. pers. pl. praes. aux. vb. (je)смо in perf. (юсмо прѣклн 30б, смо. пѣлн 146а), 1. pers. pl. aog. -холо (одрѣтохомо 177а) и -смо (нарѣд(н)смо 103а), gen. sg. adj. m. -иа (велнѣга. кан(оу)на 142а), loc. sg. adj. f. -ој (с(вѣ)тон 44а), gen. sg. subst. f. -е (ѡт[ь] лѣвѣ стране 140б), instr. sg. pron., subst. f. -ом (прѣдъ номъ 169а; в(о)домъ 177а) и др. Сами примери показују да се мора ићи од случаја до случаја. Али, то је нормално за овај стил, јер исте лексеме долазе и у књижевној парадигми (нпр. подакши 104б, бывають 95б, нашего 64а, истинноу 120б, итд.), а постоје и хибриди, лексика књижевног порекла с народним наставцима (вѣснамо 14а, хошешъ 157б; вѣскр(ь)снога. кан(оу)на 153б; с литнѡм(ь) 117б, сь ламьбадом' 140а).⁵⁵ Ипак, у Типику доминирају књижевне форме на плану морфологије. Постоје и књижевна синтаксичка средства, од којих су најочљивије конструкције апсолутног датива (пр. н намъ ѡтвѣщавшнмъ. аднннѣ. ннѣрен каднтъ с(вѣ)тоу(ю) трапезоу

⁵⁵ За неке од примера уп. Даничић 1859: 200–202.

216), поред партиципских конструкција (пр. *потомъ. зачьньшнн стр(а)на. г(лаго)лет(ь) прѣс(вє)таа вл(а)д(ы)ч(н)це* 1356).

5.4. Критеријуми за идентификовање лексике из Типика као народне у најужем смислу су, према нашем увиду, следећи: (1) генетски – порекло се утврђује упоредно-историјском методом, (2) неограничена дистрибуција – анализа контекста, изван књижевних цитата, (3) обличке карактеристике – физиономија треба да одговара народној творби речи, фонетици и морфологији, (4) семантика – одсуство директне зависности од грчког изворника и вештачких значења, слободна десигнација. То су лексеме из тачке 4.4 (пр. *братѣньць, годнѣ, древо, заждно, кашљноутн, плоуноутн, прилѣтно, ннѣ, поврѣже, поздравѣ, половнна, почело, слоужннца, сокннца, хлѣбннца, чекати, яговъ, кдновъ* итд.). Само условно у народну лексику би се могле убрајати посрбе; макар у већини критеријума одговарале народној лексици, оне имају дистрибутивно ограничење (јављају се у књижевним контекстима).

5.5. На крају треба скренути пажњу на још нешто. Црквена лексика, нарочито грецизми, изразитом варијабилношћу својих облика потврда је живог говора у којем се она активно употребљавала (о томе са своје стране, нпр., сведочи и Романов ћирилички испис на маргини по њему названог типика: *н̄ цаѣстаѣс̄*, за 'смрт' Јована Богослова, уместо обичнијег *прѣставленнѣ*, Трифуновић 2007: 053). Тај говор због природе лексичког избора, а то је везано за предмет изражавања, не може бити прост народни у ужем смислу речи. Обилато су ту присутни и калкови и неологизми у посебној употреби. У исто време није ово ни типичан књижевни језик. Велика блискост постоји с оствареним у Типику мешовитим изразом (средњим стилем), али он као такав вероватно није био у живој употреби (осим развијене специјалне лексике). Тај идиом је, како ми разумемо, почивао на вернакуларној основи. То је потпуно развијен црквени дискурс, коришћен у професионалној комуникацији међу активним учесницима богослужења у црквама и поглавито у манастирима. Посебна лексика сведочи о постојању истоврсних система у праву (речник Душанова законика), пословној преписци (речник писама и повеља), рударству (Закон о рудницима), медицини (Хиландарски медицински кодекс) итд. Активан лексички фонд овога говорног типа, дакле, реална је подлога Никодимова типика и његова мешовитог језика.

Извори и литература

- Богдановић Д. *Историја стјаре срѣске књижевности*. Београд, 1980.
- Вук П: *Срѣски рјечник истѣумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Сакупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. У Бечу, 1852.
- Грковић-Мејџор Ј. „Диглосија у старосрпској писмености.” *Сѣиси из истѣоријске линѣвистѣике*. Сремски Карловци – Нови Сад, 2007, 443–459.
- Даничић Ђ. „Рукописъ архиепископа Никодима.” *Гласникъ ДСС*, XI (1859): 189–203.
- Даничић Ђ. *Рјечник из књижевних стјарина срѣских*, I–III. Написао Ђ. Даничић, У Биограду 1863–1864. – 3. изд. Београд, 1975.

- Дмитријевскій А. *Описаніе литургическихъ рукописей, хранящихся въ бібліотекахъ православнаго востока*. Томъ I, Тѣлѣ, часть первая. Кіевъ, 1895.
- Ковински тѣиик. Рукопис Ахива САНУ, бр. 294, 2/4 XIV века (до 1346).
- Кульбакин Ст. М. „О речничкој страни старословенскога језика.” *Глас СКА*, СХХХVIII (1930): 85–143.
- Львов А. С. „Праславянский слой старославянской лексики.” *Вопросы языкознания* (1976, 2): 71–85.
- Мирковић Ј. „Типик архиепископа Никодима.” *Боѣсловље*, I (XVI), св. 2 (1957): 12–19; II (XVII), св. 1 (1958): 69–88. – Прештампано [у:] *Тѣиик архиепископа Никодима*. Књ. II, IX–XL (2007).
- Мошин В. Ал., М. Ал. Пурковић. *Хиландарски тѣумани средњега века*. Приредила и допунила М. Живојиновић, Београд, 1999 [1940].
- Пентковская Т. В. „Сербские переводы Иерусалимского типикона в XIV столетии: особенности языка и переводческой техники.” *Манасѣир Бањска и доба краља Милуѣина*. Ниш – Косовска Митровица – Манастир Бањска, 2007, 315–336.
- Пентковский А. „Иерусалимский устав и его славянские переводы в XIV столетии.” Ј. Тасева и др. (ур.). *Переводите през XIV столетие на Балканите*. Софија, 2004, 153–171.
- РМС: *Речник срѣскохрвајскога књижевног језика*, књ. I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; књ. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- Романов тѣиик*. Рукопис Берлинске државне библиотеке, Ms. slav. Wuk 49, 1331.
- РСАНУ: *Речник срѣскохрвајског књижевног и народног језика*, I–. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Сава (Вуковић). „Први превод Јерусалимског типика код Срба.” *Гласник СПЦ*, LV/12 (децембар 1974): 271–276.
- Савић В. *Лексичке особине Тѣиика архиепископа Никодима из 1318–1319. године*. Магистарски рад одбрањен на Филолошком факултету у Београду, 2008.
- Савић В. „Грчке речи у Типику архиепископа Никодима из 1318–1319. године.” *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXIV (2009): 145–178.
- Савић В. „О називима просторија које посећује литија на Дан изношења Часнога крста.” *Црквене сѣудује*, 7 (2010): 219–238.
- Савић В. „Черепишки типик и његово место међу српским типичима.” *Црквене сѣудује*, 11 (2014): 577–600.
- Савић В. „Типик архиепископа Никодима.” Миодраг Марковић, Драган Војводић (ур.). *Срѣско уметничко наслеђе на Косову и Меѣохији. Иденитѣиѣи, значај, уѣроженост*. Београд, 2017а, 92–93.
- Савић В. „Српски називи документа у средњем веку – према самим документима (1189–1346).” *Словенска тѣерминологија данас*. Београд, 2017б, 291–303.
- СДЯ: *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, 1–. Москва: Академия наук СССР / Российская академия наук – Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 1988–.
- Селищев А. М. *Старославянский язык*, 1. Введение. Фонетика. Москва, 1951.
- СИ: *Сѣоредбен индекс кон речнициѣе обрабѣувани во рамкиѣе на Комисијаѣа за црквенословенски речници ѣри МКС*, I (А–З). Редактор З. Рибарова. Скопје, 2015.

- СРЯ: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1–. Москва: Академия наук СССР / Российская академия наук – Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 1975–.
- СС: *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва, 1994.
- Стојановић Љ. *Каталој Народне библиотеке у Београду*. IV. Рукописи и старе штампане књиге. Београд, 1903.
- Типик архиепископа Никодима*. Књ. I. Фототипија изгорелог рукописа Народне библиотеке у Београду. Приредио Ђ. Трифуновић. Београд, 2004.
- Типик архиепископа Никодима*. Књ. II. Српскословенски текст разрешио Л. Мирковић. Приредио Ђ. Трифуновић. Београд, 2007.
- Трифуновић Ђ. „Фотографије Типика архиепископа Никодима и замисао Лазара Мирковића о снимању старих српских рукописа.” [у:] *Типик архиепископа Никодима*. Књ. I (2004), 01–011.
- Трифуновић, Ђ. „Романов типик.” [у:] *Типик архиепископа Никодима*. Књ. II (2007), 049–061.
- Турилов А. А. „О датировке и происхождении двух сербских пергаменных списков Святосавской Кормчей.” *Славянский альманах 2012 (2013)*: 43–62.
- Фасмер М. „Греко-славянские этюды, II. Греческие заимствования во старославянском языке.” *Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук*, XII/2, 1907, 197–289.
- Цейтлин Р. М. „Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка.” *Славянское языкознание*. VII Международный съезд славистов. Москва 1973, 414–434.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд*, 1–. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Академия наук СССР / Российская академия наук – Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 1974–.

*

- Clugnet L. *Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque*. Paris, 1895.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1–. Praha: Československá akademie věd / Akademie věd České Republiky – Ústav slavistiky / Ústav pro jazyk český, 1989–.
- Miklosich F. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Emendatum auctum. Vindobonae, 1862–1865. – 2. изд. Aalen, 1963.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*, 1–52. Praha: Československá akademie věd / Akademie věd České Republiky – Slovanský ústav, 1958–1997.
- Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb, 1971–1974.
- Vuković J. *Istorija srpskohrvatskog jezika*, 1. *Uvod i fonetika*. Beograd, 1974.

Viktor D. Savić

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE VERNACULAR AND THE LITERARY LEXICON
IN THE *ТУРІКОН* OF ARCHBISHOP NIKODIM

Summary

The *Typikon* of Archbishop Nikodim (1317–1324) was the first Slavonic translation of the *Typikon* of Jerusalem (1318), compiled a whole century after the establishment of the Serbian Archbishopric (1219). This was the accomplishment of Sava's long-term programme in the spirit of the liturgical reform carried out in the monastic communities of Mount Athos in the early 14th century. The paper analyzes the relationship between the vernacular and the literary lexicon. It particularly highlights Greek loanwords, the phonetic diversity of which reveals intensive contacts of the translator and his environment with the Greek language, and not only with the particular text that was being translated. The Greek loanwords associated with specific topics, along with typical literary lexical units (neologisms and calques) confirm the existence of a specific ecclesiastical discourse that was actively used in the ecclesiastical and liturgical environments to which Archbishop Nikodim belonged (first of all, Hilandar, where he had been the hegumen before being appointed as the head of the Serbian Church in 1317). The wide-ranging vernacularization, which is particularly reflected in Greek loanwords, but also in other parts of the lexicon, accompanied with the use of a typically vernacular terminology and words from the literary language with Serbian phonetics, shows that this colloquial style used in ecclesiastical circles underlies the language of the *Typikon* of Archbishop Nikodim. The language of the translation is diversified, falling somewhere in the middle of the register, where forms adopted from artificial and living languages intertwine without specific motivation (bridging diglossia). Interestingly, this *typikon* and other Serbian *typika* are the sources for the scarce lexicon, poorly known or entirely unknown in other written monuments. The insight into the sources and the detailed analysis of the lexicon reveal the main criteria for the distinction between the vernacular and the literary lexicon: (1) genetic – a comparative historical analysis reveals the local origin of a word; (2) the type of distribution – a limited distribution within blocked contexts or adopted quotations are typical for literary words with Serbian phonetics, and not of the genuine vernacular lexicon, though they sometimes overlap; (3) physical characteristics of the words; (4) semantic characteristics – the absence of artificial meanings. The partial alterations of the later manuscript copies of the *Typikon* (e.g. the *Kovin Typikon* from the Archive of the SASA, second quarter of the 14th century) show that some elements of this lexicon or some lexical forms were perceived as expressive.

Key words: *Typikon* of Archbishop Nikodim, *Typikon* of Jerusalem, Old Serbian Church Slavonic Language, Serbian vernacular language, lexicon.